

De komst van de massademocratie

Een geschiedenis van de late middeleeuwen
tot de Eerste Wereldoorlog

De komst van de massademocratie

Eric Van de Castele

Een geschiedenis van de late middeleeuwen
tot de Eerste Wereldoorlog

ACADEMIA
PRESS

© Academia Press
Coupure Rechts 88
9000 Gent
www.academiapress.be

Uitgeverij Academia Press maakt deel uit van Lannoo Uitgeverij, de boeken- en multimediodivisie van Uitgeverij Lannoo nv.

Eric Van de Castele
De komst van de massademocratie - Een geschiedenis van de late middeleeuwen tot de Eerste Wereldoorlog
Gent, Academia Press, 2023, vii + 228 pp.

Vormgeving cover: Studio Lannoo en Keppie & Keppie
Vormgeving binnenwerk: Bananas.net

ISBN: 978 94 014 9512 7
D/2023/45/492
NUR 680

© Eric Van de Castele & Uitgeverij Lannoo nv, Tielt

We hebben ons uiterste best gedaan om alle copyrighthouders te traceren. Indien we daar toch niet helemaal in geslaagd zouden zijn, kunt u contact met ons opnemen: Academia Press, Coupure Rechts 88, 9000 Gent.

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of vermenigvuldigd door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Inhoud

Inleiding	1
Hoofdstuk 1. De standenmaatschappij	3
ORDE EN HIËRARCHIE: DE DRIE STANDEN	3
Van suzerein tot achterleenman	4
Van kasteelheer tot dagloner	5
DE STATENLOZE MAATSCHAPPIJ	6
VAN AQUINO EN DE <i>PHILOSOPHIA CHRISTIANA</i>	7
De allesomvattende christelijke levensbeschouwing	8
Op weg naar het eeuwige leven	9
Het lege glas	10
De moeder van de middeleeuwen	11
De vrije kunsten	11
Het canoniek recht	12
Een dure rekening	12
Heilige opdracht	12
Interne vijanden	14
Verstokte ketter	14
Inquisitie	15
VORST EN KERK	15
De sokkel en de titanenstrijd	15
DE STEDEN	16
Exclusieve rijkdom	16
De oorkonden	17
Het Middelnederlands	18
Op en top	18
De ambachten	19
Van leerling tot deken	19
Vuil verklaren	21
Het historisch belang van de ambachten	21
Opstanden en revoluties	21
Kwalijke reputatie	22

Sociaal zelfbewustzijn	23
Van anarchisme tot conservatisme	23
Het neocorporatisme	24
<i>Stadsluft macht frei</i>	25
Ongelovige mohammedanen	26
Een cocktail van conflicten	26

Hoofdstuk 2. De Moderne Tijden (1450-1650) 29

DE VERENIGDE LAGE LANDEN EN DE BOURGONDISCH-HABSBURGSE DYNASTIE	
DER ZEVENTIEN PROVINCIËN	29
Situering	29
De verenigde Lage Landen en de Zeventien Provinciën	30
De Oostenrijkse en de Spaanse Habsburgers	30
Een staatsvormende maatschappij	33
De Staten-Generaal en het Groot Privilege	34
DE VERNIEUWING	36
Het humanisme en de renaissance	36
De bekendste humanist: Desiderius Erasmus	38
<i>Lof der Zotheid</i>	39
De papieren revolutie	41
Het boek van de ongeletterde	43
De reformatie	45
DE GODSDIENSTOORLOGEN	46
Bloedplakkaat en Beeldenstorm	48
De calvinistische republiek	49
DE WETENSCHAPPELIJKE REVOLUTIE	51

Hoofdstuk 3. De overgangperiode van het ancien régime naar de Hedendaagse Tijd (1648-1789) 55

DE CONTRAREFORMATIE	57
DE ABSOLUTE MACHT VAN DE VORSTEN	58
De opkomst van de nationale staten	61
Het landbouwkapitalisme en het mercantilisme	62
HET LIBERALISME	63
Het economische liberalisme	65
Het politieke liberalisme	66
De basisbeginselen van de rechtstaat/democratie	68
DE VERLICHTING	69
De kritiek van de verlichtingsdenkers op de standenmaatschappij en hun alternatieven	70

De vijf algemene kenmerken van het verlichtingsdenken	71
Enkele belangrijke Franse auteurs	72
De Montesquieu: de <i>trias politica</i>	73
Voltaire: het wapen van de pen	74
Denis Diderot en de <i>Encyclopédie</i>	76
De bijbel van de satan	77
Jean-Jacques Rousseau	78
Alle macht aan het volk	79
De invloed van Rousseau op politieke stromingen, ideologieën en leerstelsels	80
TWEE EEUWEN DENKEN	84
Hoofdstuk 4. De strijd om de macht	85
WAT IS MACHT?	85
VAN HOGE AMBTENAREN TOT ONGESCHOOLDE ARBEIDERS	85
CONSERVATIEVE EN PROGRESSIEVE GROEPEN	86
DE VIJAND VAN MIJN VIJAND IS MIJN VRIEND	87
DE REVOLUTIES: HET VOLK DOET MEE	87
In alle stilte	88
Hoofdstuk 5. De Oostenrijkse periode	89
EEN PLUS EEN	89
JOZEF II: DE VERLICHTE DESPOOT	90
De keizer-koster	90
Met de hakbijl	91
DE BRABANTSE REVOLUTIE VAN 1789	92
Een brug te ver	92
Statisten en vonckisten	93
<i>Pro Aris et Focis</i>	93
Hoofdstuk 6. De Verenigde Nederlandse Staten	95
Hoofdstuk 7. De Franse periode: de hedendaagse tijd	97
SITUERING	97
Jacobijnen en girondijnen	97
<i>Les sans-culottes</i>	98
Robespierre en de terreur	99
Napoleon grijpt de macht	100
DE RECHTSGELIJKHEID EN DE RECHTSZEKERHEID	103
DE UNITAIRE STAAT	104

DE INHUMANE KERKVERVOLGING	104
Actieve en passieve tolerantie	104
Kwaad bloed	105
NAPOLEON EN DE KERK	105
AMBACHTEN SMOREN	106
NATIE EN IDENTITEIT	108
Burgerlijke religie	109
Hoofdstuk 8. Het beleid onder Willem I	111
John Cockerill	111
Het Filosofisch College	112
Hoofdstuk 9. De Belgische Revolutie van 1830	115
AANLOOP	115
De middenklasse roert zich	115
De taal is vrij	116
De clerus verandert het geweer van schouder	117
Waarom?	117
Strooibrieven en petitie's	118
VERLOOP	119
Anarchie	120
De bankiers	121
Verwarring alom	122
Hoofdstuk 10. De wording van België	123
EEN NEUTRAAL STATUUT	123
DE BELGISCHE GRONDWET EN DE VRIJHEIDSRECHTEN	124
EEN MISLUKTE STAATSGREEP	127
DE TIENDAAGSE VELDTOCHT	128
Hoofdstuk 11. De Belgische parlementaire monarchie	129
HET FORMELE KONINGSCHAP	130
Dansen op een slappe koord	132
Hoofdstuk 12. De ontmaskering van de revoluties	135
Het conservatieve denken	136
Hoofdstuk 13. De jonge Belgische staat: het unionisme	139
THE WINNER TAKES IT ALL	139
HET BEPERKTE KIESRECHT	140

KANDIDEREN ZONDER STEMMEN	141
HET INTEGRAAL TWEKAMERSTELSEL	141
DE LATE MIDDELEEUWEN HERONTDEKT	142
ONBEDEKT EN ONBEVLEKT	143
ALCOHOL VAN MISERIE	143
MET DE VUILNISKAR	144
DE VOEDSELRELLEN	145
TAALKUNDIGE ONGELIJKHEID	146
HET BELGISCH NATIONALISME	146
ARM VLAANDEREN	147
Hoofdstuk 14. De liberale partij in de negentiende eeuw	149
HET EINDE VAN HET UNIONISME	149
DE LIBERALE PARTIJ	150
De lont van de loges en het liberale vuur	150
We zijn vrij geboren	151
De moraliteit van de armen	152
Weinig en veel staat	153
Lasten en baten	154
Links liberaal	155
Hoofdstuk 15. De katholieke partij	157
HET WETTELIJKE LAND	158
HET CORPORATISME	159
HET WERKELIJKE LAND	160
De Zwarte Internationale	161
Hoofdstuk 16. De levensbeschouwelijke breuklijn	163
SCHEIDING VAN KERK EN STAAT?	163
DE LIBERALEN EN HUN SCHOOLPOLITIEK	164
GORE VERWIJTEN	165
Hoofdstuk 17. De socialistische beweging	167
HET VROEGE SOCIALISME (1820-1870)	167
JOSEPH PROUDHON	168
ONSAMENHANGEND	169
KARL MARX: GEEN SOCIALISME ZONDER KAPITALISME	170
PROLETARIËRS ALLER LANDEN	171

Hoofdstuk 18. De Belgische Werkliedenpartij (BWP)	173
ZIJ WEL EN WIJ NIET	173
DE DISCUSSIE TUSSEN RADICALEN EN REFORMISTEN	174
Het revolutionair syndicalisme	175
De sleutel tot het paradijs	175
Het brood van Vooruit	176
Met dank aan de loges	177
Bende crapuul	177
DE ZWAAN	178
Stoute taal	178
Een mix	178
Hoofdstuk 19. Van christendemocratie naar christelijke arbeidersbeweging	181
<i>RERUM NOVARUM</i>	182
DE INTERPRETATIESTRIJD	182
<i>JEUNE DROITE</i>	183
TOT IN ROME	184
HET MUTUALISME	185
<i>SYNDICAT À BASE MULTIPLE</i>	189
NIET VAN BROOD ALLEEN	190
TEGEN DE KAR	190
Hoofdstuk 20. De weg naar de massademocratie	193
DE KRUISTOCHT VOOR HET STEMRECHT	193
EEN STEM MEER OF MINDER	195
Hoofdstuk 21. Van meerderheid naar evenredigheid	197
De vrijzinnige druk op de katholieke ketel	198
Hoofdstuk 22. De verzuiling	201
DE KATHOLIEKE ZUILVORMING	202
Strijd tegen de moderniteit	202
Gesubsidieerde vrijheid	202
Van geiten tot kippen	203
DE SOCIALISTISCHE ZUILVORMING	204
Het Gentse model	204
Krentenbrood	206
KENMERKEN, DOELSTELLINGEN EN FUNCTIES VAN DE VERZUILING	207
Eigen leefwereld	207
Wij samen – op straat	208

Hoofdstuk 23. De grote angst	211
HET DARWINISME	211
HET SCIËNTISME	212
DE BLOEDHONDEN VAN HET KAPITAAL	212
DE DEGENERATIE	213
HET SOCIAALDARWINISME	213
DE EUGENETICA	214
DE REGENERATIE	215
HET NATIONALISME	216
ZUIVER BLOED	216
HET ANTISEMITISME	217
Bibliografie	219

Inleiding

Dit boek biedt een oriënterende geschiedenis van de Zuidelijke Nederlanden en het huidige België van de late middeleeuwen tot de Eerste Wereldoorlog. Aan de vooravond van WOI was de weg naar de massademocratie geplaveid. Toen waren de traditionele Belgische politieke partijen ontstaan. Toen waren de sociale bewegingen in volle ontwikkeling. Toen kende België reeds zijn drie grote breuklijnen: de levensbeschouwelijke, de sociaaleconomische en de communautaire.

De oorsprong van de democratie, van de politieke conflicten en van de politieke partijen ligt in een soms ver, soms minder ver verleden. We willen dat verleden alle eer aandoen. Niet vanwege een nostalgisch teruggrijpen, maar omdat respect voor de tijden, hun verwezenlijkingen en hun mislukkingen noodzakelijk is.

Geschiedenis is universeel. Het is een samenspel van menselijke verlangens en frustraties, van filosofie en politiek, van demografie en economie, van macht, invloed en sociale verhoudingen, van drang naar vrijheid en gelijkheid, van vooruitgaan en terugkeren. Een synthetische ontrafeling daarvan biedt feitelijke kennis, inzicht en een historisch houvast. De politieke en sociale democratie is te belangrijk en tegelijk te broos om haar antecedenten en haar kenmerken niet te kennen. Kennis is een waarborg voor het behoud van de democratie. Wie niet weet, wordt snel misleid.

Wie de geschiedenis van zijn land kent, is beter in staat het mondiale gebeuren te vatten. België was, is en blijft het politiek en economisch knooppunt van Europa. In dit boek kijken we daarom meer dan eens over de grenzen. Nu en dan integreren we de geschiedenis van het eigen land in dat van Europa. En omgekeerd.

In dit boek maken we gebruik van de klassieke historische periodisering. Die is alleen van toepassing op de westerse samenleving. Daarin begonnen de hoge middeleeuwen in het jaar 1000 en eindigden ze omstreeks 1200. De late middeleeuwen deden zich voor van het jaar 1200 tot ongeveer het jaar 1500. Sommige

historici verbinden de late middeleeuwen met de premoderne tijden. De late middeleeuwen waren inderdaad veel meer dan alleen donkere en barbaarse jaren. Er traden in die periode evenzeer moderniserende en rationele tendensen op zoals de bloei van de stadstaten en het ontstaan van de universiteiten.

Na de late middeleeuwen volgden hoe dan ook de moderne tijden. Tal van gebeurtenissen leidden die tijden in. Denken we aan de ontdekking van Amerika in 1492, en de opkomst van het protestantisme in 1517. Algemeen mag worden aangenomen dat de moderne tijden zich tussen de zestiende eeuw en het einde van de achttiende eeuw situeerden.

De periode van de late middeleeuwen tot het einde van de achttiende eeuw wordt aangeduid met de term *ancien régime*. Pas met de Franse Revolutie van 1789 belandden we in de hedendaagse tijd. Pas toen werden meerdere kenmerken van het oude regime weggevaagd.

HOOFDSTUK 1

De standenmaatschappij

ORDE EN HIËRARCHIE: DE DRIE STANDEN

In de standenmaatschappij werd zeer sterk de nadruk gelegd op orde en hiërarchie. Iedereen moest zijn plaats in de maatschappij kennen en zich daar bovendien naar schikken. In die maatschappij had niet iedereen gelijke rechten. Op die manier was de bevolking onderverdeeld in rechthebbenden en rechtelozen. Het bezit en het verkrijgen van rechten hingen voornamelijk af van de groep of de stand waartoe men behoorde en het gebied waarin men woonde. Zo kenden de stedelijke ambachten specifieke rechten, plichten en reglementen. Hetzelfde gold voor de universiteitsstudenten. Aan de universiteiten bestond zelfs een eigen rechtspraak, waardoor de studenten enkel door de universiteit berecht konden worden. Dat verleende hen bijkomende bescherming.

In die tijd waren er drie bevoorrechte standen. Voor elk van hen golden speciale regelingen. Ook de verhoudingen tussen de standen waren aan reglementen onderworpen. De katholieke geestelijkheid vormde een eerste leidende stand. Als rechtstreekse vervanger van God op aarde verleende de paus van Rome de clerus bijzondere rechten. Daartoe behoorde de vrijstelling van betaling van belastingen. De clerus meende superieur te zijn aan de leken. Als celibatairen onderscheidde de clerici zich van de zondige massa. Bovendien was de kennis van de Bijbel en de verspreiding van de geloofsleer enkel aan geestelijken voorbehouden. Daardoor kon en mocht de meute de in het Latijn geschreven Bijbel niet lezen.

De kerkelijke wereld was een caleidoscoop van monniken, broeders, begijn-tjes, predikanten, priesters en bisschoppen. Er bestond een onderscheid tussen seculiere en reguliere geestelijken. De seculiere geestelijken waren priesters, kapelaans en bisschoppen. De priesters en kapelaans stonden onder het gezag van de bisschop; de bisschoppen onder dat van de paus. De seculiere

geestelijken begaven zich in de maatschappij om de katholieke leer te verkondigen en te verspreiden. De reguliere geestelijken leefden in ordeverband. Ze huisden in abdijen, kloosters en begijnhoven waar specifieke reglementen golden. Contemplatieve kloosters beperkten zich tot het bidden en bezinnen en kenmerkten zich door een kluizenaarsbestaan. In andere abdijen en kloosters werd geboerd, handelgedreven en onderwijs aangeboden. Orden die door de Roomse kerk werden erkend, aanvaardden het gezag van de paus.

De adel vormde een tweede leidende stand. Ook hij werd vaak vrijgesteld van het betalen van belastingen en kreeg het alleenrecht op jacht en visvangst. Tot de adellijken behoorden vooreerst de koningen, graven en hertogen. Daarnaast waren er de adellijke grootgrondbezitters of de leenheren. De ridders van de vorstelijke legers rekende men tot de zwaardadel, de hoge functionarissen van de vorst tot de hofadel.

De stedelijke burgerij wierp zich sinds de twaalfde eeuw almaar nadrukkelijker op als een derde leidende stand. Dat had die burgerij te danken aan de stedelijke autonomie en aan de stedelijke rijkdom.

Van suzerein tot achterleenman

Voorop het platteland werd het leven beheerst door de feodaliteit. Dat was een strak hiërarchisch leenstelsel dat omstreeks het jaar 1000 was ontstaan.

De suzerein was de opperste leenheer. Het ging hier om een koning of een vorst. Tot de Bourgondische periode deelde de Duitse, Engelse en Franse kroon de lakens uit. De suzerein beschikte soms over een immens rijk dat hij niet alleen kon besturen. Daarom droeg hij vorstendommen over aan kroonvazallen die de titel van landvoogd hadden. De vorstendommen waren graafschappen of hertogdommen, zoals het graafschap Vlaanderen of het hertogdom Brabant. In de dertiende eeuw behoorde het graafschap Vlaanderen tot de Franse en het hertogdom Brabant tot de Duitse kroon. Aan het hoofd van de vorstendommen stonden de landvoogden of landvoogdessen: de graven, gravinnen, hertogen en hertoginnen. Ze zwoeren de eed van trouw aan de koning en kregen daarmee de macht in het gebied dat hun door de vorst was toegewezen. In ruil betaalden ze de koning beden of belastingen en verhaalden ze die op hun ondergeschikten. Bovendien gingen ze op oorlogspad wanneer de vorst hen erom vroeg. Er bestonden ook prinsbisdommen. Die behoorden weliswaar tot het rijk van een of andere koning, maar de bisschoppen namen er de leiding van op. Zo was Luik een prinsbisdom dat tot het jaar 1795 bij het Duitse rijk behoorde.

Van kasteelheer tot dagloner

Ook de landvoogden ontbeerden het vermogen om hun vorstendommen alleen te leiden. Daarom delegeerden ze macht en stukken land aan de kasteelheren. Zij zwoeren de eed van trouw aan hun oversten, maakten belastingen aan hen over en ronselden krijgers indien nodig. In naam van de vorsten en de landvoogden oefenden de kasteelheren de macht uit op hun lap grond die een of meerdere dorpen omvatte. De heerlijkheden van de heren omvatten niet enkel grond, maar ook een herenhuis, bijgebouwen en tal van voorzieningen zoals molens, ovens, wijnpersen en een brouwerij.

Zeker tot de dertiende eeuw werkten onvrije boeren of horigen in opdracht van de heren. Ze bewerkten de akkers van de heer, zorgden voor zijn vee en stonden ook in voor herendiensten. In ruil kregen ze bescherming tegen roversbenden en voldoende voedsel om het gezin te onderhouden. In een dergelijk horigenstelsel waren de onvrije boeren compleet afhankelijk van de heren en konden ze nauwelijks voordeel uit hun arbeid halen. Dat ging minder op voor de vrije boeren. Zij baatten ook voor eigen rekening uit. Wel verplichtten de heren hen tot afdrachten in geld of in natura. Bovendien moesten ze betalen voor het gebruik van molens of andere installaties.

Vanaf de dertiende eeuw werd het onderscheid tussen vrije en onvrije boeren minder eenduidig. De bevolkingsgroei en de uitbreiding van de landbouwgrond leidden tot een meer gecommmercialiseerde landbouwsector. Steeds meer gronden konden ontgonnen worden en dat deed de productie toenemen. De boeren konden een deel daarvan voor eigen gebruik aanwenden. De rest van de landbouwproducten werd op de stedelijke markten verkocht. Wie vanuit het platteland in de steden kwam handeldrijven, moest tol betalen. Sommige boeren probeerden dan ook naar de steden te emigreren.

In een meer gecommmercialiseerde landbouw werd de vraag nadrukkelijker bepaald door marktbehoeften zodat de arbeid werd ingezet waar ze het meest rendeerde. Juist daarom gingen de heren gebruikmaken van ingehuurde arbeidskrachten die een loon uitbetaalden. Die loonarbeiders zonder land werden dagloners. Hun afhankelijkheidsrelatie tot de heer was wel verdwenen, maar op bescherming konden ze niet meer rekenen en de vrij verklaarde vogels konden nauwelijks hun vleugels uitslaan. De heren drukten de lonen zodat de dagloners onder de armoedegrens leefden. Hier en daar braken zonder veel gevolg boerenopstanden uit. De sukkels trokken dan maar naar de steden.

DE STATENLOZE MAATSCHAPPIJ

In theorie beschouwden de vorsten zich als absolute, soevereine heersers. Dat zou betekend hebben dat hun gezag van geen ander gezag afhing zodat de wetgevende macht, de uitvoerende macht en de rechtsmacht van een en dezelfde persoon uitging. De koningen wettigden deze absolute macht via het erfelijk en het goddelijk recht. Het goddelijk recht hield de leer van het tweevoudige lichaam in. De vorst werd voorgesteld als iemand die als het ware twee lichamen bezat. Zo was hij enerzijds een mens van vlees en bloed en dus ook zondig. Tegelijk bleek de vorst een belichaming van Christus en dus iemand met bovenzinnelijke of sacrale gaven die zich door pausen tot keizer liet kronen en bijwijlen verdienstelijke onderdanen zalfde. De vorsten meenden hoe dan ook hun absolute macht van God te hebben ontvangen. Ze hoefden dan ook alleen aan Hem verantwoording af te leggen.

In de late middeleeuwen ontbrak het de vorsten aan absolute macht. In die tijd was het niet ongewoon dat een koning zowel macht had over, zeg maar, het vorstendom Picardië als over het veel verder gelegen vorstendom Utrecht. Daartussen lagen dan vorstendommen die tot het territorium van een andere koning behoorden. Daardoor slaagden de vorsten er niet in aaneengesloten rijken te creëren. En dat belette hen een efficiënte controle over hun gebieden uit te oefenen en hun absolute machtsaanspraken te beveiligen. Uiteraard deden de vorsten er alles aan om aan elkaar grenzende vorstendommen te bekomen. De eenheid tussen de vorstendommen reikte echter aanvankelijk niet verder dan een personele unie. Dat betekende dat de territoriaal zeer verspreide vorstendommen slechts samen werden gehouden door de persoon van de gemeenschappelijke vorst. Op die manier was er eerder sprake van een stateloze maatschappij.

Erfelijke, politieke en dynastieke toevalsfactoren beletten de vorsten een aaneengesloten rijk uit te bouwen. De creatie van een dergelijk rijk ging soms gepaard met geweld en omkoping, en meestal met een uitgekiende huwelijkspolitiek. Die ging doorgaans gepaard met ware inteelt of het aanbieden van huwbare tienerdochters tegen gouden florijnen. De huwelijkspolitiek verliep niet steeds zoals verhoopt. Om de eenvoudige reden dat geschikte huwelijkskandidaten uitbleven. Overigens boden de graven, de hertogen en de rurale kasteelheren felle weerstand tegen de vorming aaneengesloten rijken. Ook die groepen behoorden tot een zorgvuldig gesmeed netwerk van adellijke families die hun macht, rijkdom en grond verzekerden door erfopvolging. Er was bovendien de intense en discrete band tussen die adellijken en de monarchie. Toch resulteerde dat

niet in oneindige loyaliteit. Omdat de landvoogden en de kasteelheren gezanten waren van de absolute vorst, oefenden zij in hun gebieden absolute macht uit. Onder die gemakkelijke stoel wilden ze de poten niet afgezaagd zien. De landvoogden en heren hadden daarom baat bij een personele unie. Zolang de vorst weinig impact en controle over hen had en ver van hen wegbleef, deelden de heren in alle vrijheid de lakens uit. Het verklaarde waarom sommige graven of hertogen de degens van de vorsten kruisten. Niet zelden sprong de stedelijke burgerij de landvoogden daarin bij. Deze burgerij wenste het behoud van de stedelijke zelfstandigheid. En ook die zelfstandigheid gedijde het best in een verbrokkeld koninkrijk.

Tot slot dit: tussen en binnen de vorstendommen traden uitgesproken sociaal-economische, gerechtelijke en politieke verschillen op. Binnen elk vorstendom, afhankelijk van stad tot stad, zelfs van dorp tot dorp verschilden wetgeving, fiscaliteit, muntstelsels, gewichten en zelfs de tijdrekening.

VAN AQUINO EN DE *PHILOSOPHIA CHRISTIANA*

De laatmiddeleeuwse christelijke theologie werd sterk beïnvloed door het ontstaan van de eerste universiteiten in de tweede helft van de twaalfde eeuw. Die evolutie zette sommige christelijke intellectuelen aan om de geloofsleer te koppelen aan de filosofische inzichten van de Griekse wijsheren en aan de wetenschappelijke kennis van de natuur. Op die manier zag de *philosophia christiana* het licht.

Vooraf de werken van de Griekse filosoof Aristoteles werden in toenemende mate in het Latijn vertaald en bovendien gretig bestudeerd. Filosofen willen de werkelijkheid met behulp van redelijke argumenten en tegenargumenten en dus met het verstand kennen (de *dialectica*). Ze beroepen zich daarbij niet noodzakelijk op religieuze inzichten of Bijbelse teksten. Zeker Aristoteles deed dat niet. Daarom werden zijn geschriften door de vroegchristelijke kerkvaders veronachtzaamd. Voor de eerste kerkvaders zoals Augustinus (354-430) hoefde het christelijke geloof niet met het redenerende verstand begrepen te worden. Men kon eenvoudigweg alle dingen van de natuur kennen aan de hand van de Bijbel. Augustinus vroeg de gelovigen de wijsheden van het Heilige Schrift te aanvaarden en gaf absolute voorrang aan de mysteries van het geloof. Die mysteries onthulden immers het godsbestaan en ze stegen hoe dan ook boven het verstand uit. Volgens Augustinus lag het christelijk geluk niet in het kennen

maar in het beleven van het geloof. Daarom waren filosofie en theologie onverzoenlijk.

De vermaarde, laatmiddeleeuwse theoloog Thomas van Aquino (1225-1274) was het daar niet mee eens. Van Aquino werd in Napels geboren, was eerst bedelmonnik en studeerde nadien aan de universiteiten van Napels en Parijs. De dominicaan werd een eminente kenner van Aristoteles' wijsbegeerte. Als veelschrijver pende hij de *Summa Theologiae* neer. Daarmee streefde hij een volkomen synthese van de geloofsleer na.

Voor van Aquino stond de filosofie in dienst van de theologie. Daarmee wou hij de geloofsleer tot een echte wetenschap optillen. Volgens de dominicaan vroeg het geloof om inzicht en betekende geloven ook begrijpen. Daarom beriep de *philosophia christiana* zich naast de openbaring of het geloof ook op de rede of het op verstand. Het verstand kregen we van God mee en het is een instrument om zowel de schepping te doorgronden als nader tot Hem te komen.

Het bestaan van God en de goddelijke schepping konden voor van Aquino trouwens met het verstand worden vastgesteld. Hij meende een drietal bewijzen voor het godsbestaan op zak te hebben. Vooreerst zag hij de natuur en de dingen als een bewijs van het goddelijk zijn. Het godsbestaan staat ook in de Bijbel vermeld en niemand kon volgens van Aquino overtuigend het niet-bestaan van God aantonen.

Met Augustinus erkende van Aquino dat een aantal christelijke waarheden op een andere manier dan met het verstand achterhaald dienden te worden. Hoe kon de mens anders de verrijzenis, de mirakels en de wonderen, de heiligen, de duivel en Maria's eeuwige maagdelijkheid vatten? Dat soort bovennatuurlijke en bovenwereldlijke geloofswaarheden rekende men tot de geopenbaarde religie. Dergelijke waarheden dienen we doodeenvoudig te geloven en aan te nemen. Ze stijgen immers boven het verstand uit.

De allesomvattende christelijke levensbeschouwing

Van Aquino bracht zonder twijfel een omwenteling in de christelijke theologie teweeg. Zijn schrifturen leidden tot een verwetenschappelijking van de theologie. En hij pleitte onomstotelijk voor een huwelijk tussen theologie en filosofie. Enkele van zijn stellingen waren trouwens fundamenteel vernieuwend. Ondanks kritiek van de conservatieven werden ze door de kerk aanvaard. Meer